

Samisk tradisjon – friluftsliv i praksis

Del 2. Aktiviteter

Utarbeidet av
Troms fylkeskommune, Universitet i Tromsø og
Norsk leirskoleforening, 2010

Del 2. Aktiviteter

Innhold

1. Overnatting i lavvo	3
2. Bål/årran	8
3. Never	10
4. Matlaging i lavvoen	12
5. Bær og bærplukking	14
6. Vi lager asttåhatt	16
7. Vi lager flettebånd	18
8. Sennegress	19
9. Barns lek	21
10. Garving av skinn	22
11. Reindrifft og beite	24
12. Vi utforsker snøen og ser på vinterbeiteforholdene for rein	26

Testing av asttåhatt.

1. Overnatting i lavvo

(Etter 7. årstrinn)

MÅL FOR AKTIVITETEN: Få kjennskap til hvordan samene gjennom tidene har bodd og innrettet seg i lavvoen. Få kunnskap om dette gjennom egne erfaringer ved å finne egnet leirsted, sette opp lavvo og bo der 2-3 døgn. Gjennomføre praktiske aktiviteter med røtter i samisk tradisjon.

KOMPETANSEMÅL:

Kroppsøving:

- Planlegge og gjennomføre overnattingsturer Etter 7. årstrinn.
- Praktisere noen aktiviteter med røtter i samisk tradisjon. Etter 7. Årstrinn.
- Orienter seg etter kart og kompass i kjent terreng. Etter 7. Årstrinn.

Naturfag:

- Fortelle hvordan noen plante-, sopp- og dyrearter brukes i ulike tradisjoner, blant annet den samiske. Etter 7. årstrinn

Mat og helse:

- Lage samisk mat og gjøre greie for noen trekk ved samisk matkultur. Etter 7 årstrinn
- Lage mat i naturen og bruke naturen som ressurs. Etter 7. årstrinn

Norsk:

- Samtale om personer og handlinger i eventyr og fortellinger. Etter 2. årstrinn
- Fortelle, forklare, gi og ta imot beskjeder. Etter 2. Årstrinn
- Samtale om et utvalg sanger, regler, dikt, fortellinger og eventyr fra fortid og nåtid i oversettelse fra samisk. Etter 4. årstrinn
- Lytte til andre, uttrykke og grunngi egne standpunkter og vise respekt for andre. Etter 7. Årstrinn
- Bruke oppslagsverk og ordbøker. Etter 7. Årstrinn
- Bruke bibliotek og digitale informasjonskanaler på en målrettet måte.

Samfunnsfag:

- Fortell om samene, urfolk i Norge, og om sentrale trekk ved kulturen og levekår til samene fram til vikingetida. Etter 4. Årstrinn
- Gjør rede for hovedtrekk ved samisk samfunn i dag. Etter 7. Årstrinn

Musikk:

- Gjenkjenne samisk folkemusikk. Etter 4. Årstrinn
- Diskutere særtrekk ved samisk folkemusikk. Etter 7. årstrinn

PRAKTISKE OPPLYSNINGER: En jobber først inne med temaet reindriftsamer. Planlegg å lage siida. Hvilke kvaliteter må stedet ha?

Lag leir hvor dere skal klare dere 3 døgn. Bo i lavvo og skaff til vei så mye mat fra naturen som mulig ut fra gamle samiske tradisjoner.

Sette opp en lavvo i nærmiljøet/ der elevene kommer til egnet sted.

Husk tillatelse fra grunneier.

Husk tillatelse til å gjøre opp ild.

UTSTYR:

- Elevene planlegger og setter opp utstyrslistene. Det fordeles ansvar for å skaffe til veie utstyr (lærere og elever event. foreldre/andre)
- Hvem frakter utstyret til leirplassen. Tenk på at mye utstyr må bæres, tenk på hva du trenger!
- Bruk nærmiljøet, dersom du skal forflytte deg lengere unna bruk da kollektiv transport.
- Hva med brensel?

(Lavvoer, raier, reinskinn, bjørkeris, stein, matkasse, kokeutstyr, mat, førstehjelpsutstyr, redskaper som øks, kniv, sag, fyrstikker, kart og kompass annet..)

ORGANISERING:

- **ELEVENE ARBEIDER GRUPPEVIS 2-3**
- Alle er med på å sette opp lavvoene.
- Hvert lavvo lag er med på innredningen, elevene fordeler oppgavene

AKTIVITET/OPPGAVER/UNDRING:

- Hva vet dere om reindriftssamers måte å leve på gjennom generasjoner?
- Hva er det bærekraftige perspektivet?
- Lag tankekart: Hva vet vi?(merk med farge) Hva vil vi vite mer om?
- Intervju noen om du har den muligheten.
- Bruk IKT, museer og biblioteket i arbeidet. Forarbeidet gjør dere inne/ innhenter opplysninger fra andre.
- Lag veggavis og publiser på skolens nettside. La dere intervju av lokalavisa under arbeid og gjennomføring av prosjektet. Bruk film og foto. Hvem kan dette arbeidet legges fram for? Kan vi føre noen av våre erfaringer som vi gjør oss underveis videre? Til hvem og hvordan?
- Hvordan har reindriftssamer bodd og hvordan bor de i dag under flytting av rein?
- Hva kan dere lære av dette?
- Hvordan kan dere skaffe dere noe av denne kunnskapen? Teoretisk og praktisk
- Hvordan tror dere lavvoen som samene har brukt gjennom generasjoner har sett ut?
- Hvor mange typer lavvo finnes?
- Hvorfor en slik form? Hva heter formen?
- Hvilke materialer tror dere lavvoen har vært laget av og nå blir laget og?
- Hvilke fordeler er det med de ulike materialene? Hva mener dere er mest miljøvennlig.(vi tenker på bærekraftig utvikling).

Dere planlegger tur med overnatting i lavvo. Turen skal vare 2 døgn. Dere skal tenke dere at dere nå skal slå leir på flytting med reinflokken. Dere velger selv vår eller høst. Hva må dere da tenke på både for dere selv og reinflokken? Dere skal komme dere til dette stedet på best mulig bærekraftig måte.

- Hvilke måter har samene flyttet på vår/sommer og høst/vinter?
- Hvilke hensyn måtte de ta? (vær, føre, beite, leirplass)
- Hvilke kvaliteter måtte dette området ha?
- Planlegg leirplassen. Hvilke kvaliteter må deres leirplass (Siida)?
- Hvilke typer lavvo vil dere bruke? Hvorfor?
- Dere setter dere inn i hvordan en setter opp en lavvo.
- Sette opp lavvo i nærområdet/området dere har valgt ut. Hvor mange lavvoer trenger dere?
- Hva trenger dere av utstyr for turen med overnattinger i lavvoen? (for å sove, lage mat, klær, annet ut fra andre aktiviteter dere skal utføre)

Skaff dere kunnskap om hvordan en innretter seg i lavvoen. (innredning)

- Har ting og mennesker sine faste plasser?
- Hvor tror dere kjøkkenet skal være?
- Oppbevaring av kjøkken redskaper, mat, klær, soveutstyr, annet. Hvordan gjør en dette?
- Sett dere inn i samisk fortellertradisjon.(IKT, biblioteket)
- Bli kjent med joik, og joiketradisjon.
- Kan hver arbeidsgruppe før turen forberede framlegg om f. eks et sagn, eventyr, vinterbeite for rein, innlegg om samisk barneoppdragelse med tilknytning til hvordan de lever i lavvoen?
- Bålet (arran) eget ark.
- Sett dere inn i bruk av joik. Hvem har en joik? Hva handler joik om?
- Hvem er Mari Boine, Frode Fjellheim og The Black Sheep?

Noe å tenke på:

Ved å bli kjent med hvilke behov flyttsamene/ reindriftssamene hadde for redskap og utstyr i dagliglivet kan vi dra paralleller til våre liv. Hva trenger vi egentlig i dagliglivet, for å overleve? Hva kan vi unnvære uten at vi får en «fattigere» hverdag? Hvilke fordeler har tradisjonell samisk barneoppdragelse i forhold til den vi har i stordamfunnet? Hvordan tror du samisk barneoppdragelse har utviklet seg og utvikler seg ettersom bostruktur og leveforholdene endres?

2. Bål/ arran

1.- 4.klasse

MÅL: Få kjennskap til og kunnskap om bål; varme, trekk, ved, kniv, valg av sted og sporløs ferdsel.

TVERRFAGLIGHET: Kroppsøving og naturfag.

KOMPETANSEMÅL:

Kroppsøving

- være med i aktiviteter som utfordrer heile sanseapparatet og koordinasjonen,
- bruke enkle hjelpemiddel og redskaper for opphold i naturen,
- samtale om regler som gjeld for opphold i naturen, og kunne praktisere sporlaus ferdsel,
- vise evne til samhandling i ulike aktiviteter

Naturfag

- stille spørsmål, samtale og filosofere rundt naturopplevelser og menneskets plass i naturen
- delta i ulike aktiviteter ute i naturen og fortelle om det som er observert

PRAKTISKE OPPLYSNINGER: Etter norsk lov er det ikke lov å tenne bål mellom 15. april og 15. september i skog og mark. Kommunen kan ha lokale forskrifter. For tillatelse, kontakt lokalt brannvesen. Om ikke skolen har et turområde, må dere kontakte grunneier for tillatelse.

UTSTYR: tørr ved, kniv, fyrstikk, førstehjelpsutstyr

ORGANISERING/ARBEIDSMÅTER: I denne aktiviteten kan elevene med fordel organiseres i grupper.

AKTIVITET/OPPGAVER/UNDRING:

1. Valg av bål plass. I følge Asta Balto er en samisk tradisjon å "spørre" naturen om man får lov til å tenne bål. Man hilser i naturen og spør på en høflig måte om å få lov. Det fortelles også at om man ikke får fyr på bålet, betyr det at man har valgt et dårlig sted og bør flytte til en annen plass. Det er også god skikk og takke for lån av plassen etter at man har ryddet ordentlig opp etter seg, sporløs ferdsel.
2. For å avgrense bål skal det være en ring av stein rundt bålet. Disse "låner vi" fra området rundt, og de skal legges tilbake på plass etter bruk.
3. Selv om vi har med oss ved, kan elevene samle småkvist.
4. Hvilket bål skal dere lage? Hva skal bålet være til? Diskuter dette. Det er stor forskjell på et lite "kaffebål" og St. Hans - bålet.
5. Trekk. Hva er trekk? Hvor kommer den fra? Er det trekk der dere har valgt å ha bål?
6. Start med tørr småved, fliser og litt never. Elevene kan spikke opp fliser.
7. La en elevgruppe etter tur få ansvar for å tenne bålet. Alle må være med å legge på småpinner, så lenge dere ønsker at bålet skal vare.
8. Husk at dere alltid slukker bålet, rydder tilbake steinene og "sletter" alle spor.

BASISKUNNSKAP OG LITTERATUR:

Det samiske ordet for å tenne bål, betyr å samles i fellesskap rundt bålet. Det er funnet ildsteder med stein som kan dateres tilbake til steinalderen på Melkøya utenfor Hammerfest. I Indre Troms er det registrert hundrevis av árran i reinflyttingsområder. Árran hadde en helt klar funksjon som varmekilde, til røyking av kjøtt og fisk og skydd mot insekter. Det var heller ikke tilfeldige steiner som ble valgt. De skulle være runde/ eggformet og helst mørke. Det kan være lurt å lete i bekker eller under rotvelter fra tre. Mørk farge fordi de ikke sotet og eggformet fordi de ble fort gjennomvarme og dermed liten sjanse for at de skulle sprekke. Disse steinene kunne også fungere som "varmepute" under reisen til neste boplass. Det blir fortalt at historiefortelling fikk en ekstra effekt rundt et knitrende bål. Videre skal en også vise respekt for gamle gruer ved aldri i trå i dem.

Ottar Ilden i sentrum, nr 4. 2006. Tromsø Museum - Universitetsmuseet
Børge Ousland sin hjemmeside: http://www.ousland.no/turtips_baal.html

Video <http://www.aftenbladet.no/lokalt/article1103055.ece>

Naturtips <http://www.naturtips.no/det.htm>

Monsen, L (2006) 101 villmarkstips. Boksenteret. S 73-79

MÅL FOR AKTIVITETEN:

Lære seg om ulike typer brensel, tenne bål og skjære bark

TVERRFAGLIGHET: Naturfag og kroppsøving

KOMPETANSEMÅL:**Naturfag:**

- planlegge og gjennomføre undersøkelser i noen naturområder i samarbeid med andre.
- fortelle om hvordan noen plante-, sopp- og dyrearter brukes i ulike tradisjoner, blant annet den samiske

Kroppsøving

- praktisere noen aktiviteter med røtter i samisk tradisjon

PRAKTISKE OPPLYSNINGER: Etter norsk lov er det ikke lov å tenne bål mellom 15. april og 15. september i skog og mark. Kommunen kan ha lokale forskrifter. For tillatelse, kontakt lokalt brannvesen. Om ikke skolen har et tuområde, må dere kontakte grunneier for tillatelse. Det samiske ordet for å tenne bål, betyr å samles i fellesskap rundt bålet.

UTSTYR: tørr ved, kniv, øks, fyrstikk, førstehjelpsutstyr

ORGANISERING/ARBEIDSMÅTER: Dette passer godt for prosjekt i grupper. Elevene kan kartlegge tresorter og brennbarheten, samt planter og sopp i nærområdet. Videre må de ta en avgjørelse på hva de skal lage på bålet.

AKTIVITET/OPPGAVER/UNDRING:

Finn ut hvilke tresorter som finnes i nærområdet. Er de brennbare, og hvor godt fungerer de som ved på bål? Hvilken tresort har størst brennverdi? Kartlegg spiselige planter og sopp i nærområdet (se Medisinplanter vedlegg 6). Hva kan dere laget ut av dette på bål? Er det miljøvennlig å bruke ved til oppvarming av hus? Hvilke alternative varmekilder finnes det i ditt lokalmiljø?

BASISKUNNSKAP OG LITTERATUR:

Det samiske ordet for å tenne bål, betyr å samles i fellesskap rundt bålet. Det er funnet ildsteder med stein som kan dateres tilbake til steinalderen på Melkøya utenfor Hammerfest. I Indre Troms er det registrert hundrevis av arran i reinflyttingsområder. Arran hadde en helt klar funksjon som varmekilde, til røyking av kjøtt og fisk og skydd mot insekter. Det var heller ikke tilfeldige steiner som ble valgt. De skulle være runde/eggformet og helst mørke. Det kan være lurt å lete i bekker eller under rotvelter fra tre. Mørk farge fordi de ikke sotet og eggformet fordi de ble fort gjennomvarme og dermed liten sjanse for at de skulle sprekke. Disse steinene kunne også fungere som "varmepute" under reisen til neste boplass. Det blir fortalt at historiefortelling fikk en ekstra effekt rundt et knitrende bål. Videre skal en også vise respekt for gamle gruer ved aldri i trå i dem.

Ottar Ilden i sentrum, nr 4. 2006. Tromsø Museum - Universitetsmuseet

Børge Ousland sin hjemmeside: http://www.ousland.no/turtips_baal.html

Video <http://www.aftenbladet.no/lokalt/article1103055.ece>

Naturtips <http://www.naturtips.no/det.htm>

Monsen, L (2006) 101 villmarkstips. Boksenteret. S 73-79

<http://no.wikipedia.org/wiki/Ved>

<http://no.wikipedia.org/wiki/Never>

Litt om tresorter;

VIER

Vier finner du ofte i sidekant av myr/ fuktig område. Den har blålig farge. Bladet er dunaktig på undersiden. Når vieren tørker opp sprekker barken, og den blir tørr. Vier brenner meget godt, men er såpass liten at det trengs mye av den om det skal være et bål som brenner lenge. Optimalt til opptenning.

DVERGBJØRK/ SKIERRI

Skierrri finner du høyt til fjells i Sør-Norge og for det meste over tregrensa i Nord-Norge. Den vokser på de mest utrolige plasser – ofte ligger den langflat langs marka. Skierrri er nesten så brennbart som bensin i rå tilstand. Ut fra den beskrivelsen, sier det seg selv at en trenger mye for å brenne bål en stund.

BJØRK

Børk finner du voksende i store deler over landet. Den brenner meget godt når den er tørket. Den brenner også godt i rå tilstand, men de største kubbene bør da kjøyles. Om du har mulighet til å bruke en hel rå bjørk, kan du bruke alt på bålet. I lavvo brukes ofte rå bjørk som ved. Veden legges til «tørk» nært bålet, og legges på bålet etter en stund. Steiener begrenser bålet's størrelse, og når veen kappes lengre enn steinenes sirkel, får du god trekk. Du vedlikeholder glørne med tynnere ved og «roting» i bålet med en pinne. Pass litt på når du legger rå blader på bålet. Det kan bli noen gnister. Bjørk som er død, er ikke god ved. Barken sprekker ikke og derfor

råtner veden.	
---------------	--

3. Never

5.-7.klasse

MÅL FOR AKTIVITETEN:

Lære seg å skjære og tørke bark

TVERRFAGLIGHET: Naturfag og kroppsøving

KOMPETANSEMÅL:**Naturfag:**

- planlegge og gjennomføre undersøkelser i noen naturområder i samarbeid med andre.

Kroppsøving

- praktisere noen aktiviteter med røtter i samisk tradisjon

PRAKTISKE OPPLYSNINGER:

Du må ha grunneiers tillatelse og ta ikke skjær mer enn 10 cm av hvert tre

UTSTYR: kniv og førstehjelpsutstyr

ORGANISERING/ARBEIDSMÅTER: denne aktiviteten passer til pararbeid

AKTIVITET/OPPGAVER/UNDRING:

Never kan du skjære av bjørka om våren, når sevja er på tur inn i treet. Skjær forsiktig et vertikalt snitt på ca 10 cm, samt horisontalt oppe og nede. Pass på at det bare er neveren du skjærer i. Vipp opp neveren og dra den av bjørka. Rette lyse bjørker med få sår er best.

NB! Du må ha grunneiers tillatelse til å hente never. Ta ikke mer enn 10 cm av hvert tre.

Tre neveren på en pinne og sett den luftig til tørk. Dette blir perfekt til oppfyring.

Neverflakene stablet i høyden på en pinne.
Foto: Ingrid Frenning

4. Matlaging i lavvoen

4.-10.årstrinn

MÅL FOR AKTIVITETEN: Bli kjent med noen samiske matretter og lage disse i lavvoen. Bruke naturen som ressurs så langt som mulig.

KOMPETANSEMÅL:

Mat og helse:

- Fortelle om et utvalg råvarer og hvordan de inngår i matvaresystemet, fra produksjon til forbruk Mat og helse etter 4. årstrinn
- Gjøre sitt til trivsel i forbindelse med måltidet. Mat og helse etter 4. årstrinn.
- Beskrive samisk mattradisjon og hvordan mattradisjoner har sammenheng med natur og levvevis. Mat og helse etter 4. årstrinn
- Lage samisk mat og gjøre greie for noen trekk ved samisk matkultur. Mat og helse etter 7. årstrinn.
- Lage mat i naturen og bruke naturen som ressurs. Mat og helse etter 7. årstrinn.
- Vurdere, velge og handle miljøbevisst. Mat og helse etter 7. årstrinn

PRAKTISKE OPPLYSNINGER:

Bruk IKT, biblioteket. Planlegg på forhand hva dere skal spise på overnattingsturen.. Planlegg og gjør innkjøp i forbindelse med matlaginga. Lage noen samiske matretter i lavvoen.

UTSTYR: Hva trenger dere for å kunne lage mat ute over bål eller over arran i lavvoen.

(Steikepanne, jerngryte, stor kasserolle, tresleiv, øse, gryteklut, litermål, spiseskje, teskje, skjærefjøl (tre), kniv). Tørkepapir. Kan noe redskap lages?

ORGANISERING: Elevene arbeider i grupper på to og tre.

AKTIVITET/OPPGAVER/UNDRING sammen med elevene:

- Hvilke råstoffer (mat) har reindriftsamene hatt og har de tilgang til på fjellet?
- Hvilke næringsstoffer er det viktig å få i seg?
- Hva er rikt på proteiner, karbohydrater og vitaminer?
- Hva trenger kroppen som skal ha store fysiske påkjenninger?
- Hva tror dere samene har hatt av mat med seg når de er på reinflytting?
- Hvordan planlegger en innkjøp for lengre tid?
- Hva trenger dere for å klare dere 2 døgn. Tenk bærekraftig, hva naturen kan gi og samisk tradisjon.
- Hva kan vi lære?
- Hva kan vi bruke/ høste (nyttevekster) og føre videre?
- Hvilke planter kan en ha nytte av og hvordan kan en bruke disse?
- Hva brukes reinkjøtt til? Matretter.....

- Oppbevaring av kjøtt. Hvordan kan kjøttet oppbevares ute i naturen uten fryseboks og kjøleskap?
- Metoder for å øke holdbarheten. Diskuter og prøv ut minst en metode.
- Finn oppskrifter på nettet eller bruk noen av våre forslag til matretter. Velg ut noe å spise og drikke. Benytt mest mulig som du kan skaffe til veie ute.
- Før dere går i gang med matlaginga i lavvoen, - tenk ut hvilke redskaper dere trenger. Hvor mange redskaper trenger vi?
- Lag mat over arran (bålet) i lavvoen.
- Hvordan innretter vi oss i lavvoen når vi skal spise?
- Fortelling? (Kan noen bidra med noe?)

Karen M.E. Utsi ved kjøttgryta på kurs for lærere i Nordreisadalen høsten 2009.

LITTERATUR: IKT (samisk mat, røkt reinkjøtt) Kokebøker. Biblioteket.

5. Bær

1-7.årstrinn

MÅL: Bli kjent med plantens livssyklus. Hvor finner vi bær og hvordan har denne ressursen vært utnyttet? Vi skal nyttegjøre oss av bær.

Kompetansemål:

Mat og helse.

- Beskrive samisk mattradisjon og hvordan mattradisjoner har sammenheng med natur og levvevis. Mat og helse etter 4. Årstrinn
- Lage trygg mat. Etter 4. årstrinn
- Lage samisk mat og gjøre greie for noen trekk ved samisk matkultur. Mat og helse etter 7. årstrinn.
- Lage mat i naturen og bruke naturen som ressurs. Mat og helse etter 7. årstrinn.

Naturfag:

- Gjenkjenne og beskrive noen plantearter og sortere dem. 2. årstrinn
- Samtale om livssyklusen til noen planter. 4. årstrinn
- Fortelle om hvordan noen planter brukes i ulike tradisjoner, blant annet den samiske. 7. årstrinn.

Kroppsøving:

- Bruke grunnleggende bevegelser i variert miljø. Etter 4. årstrinn
- Være med i aktiviteter som utfordrer hele sanseapparatet og koordinasjonen. Etter 4. årstrinn
- Samtale om regler som gjelder for opphold i naturen, og kunne praktisere sporløs ferdsel. Etter 4. årstrinn.
- Vise evne til samhandling i ulike aktiviteter. 4. årstrinn.
- Lage og bruke enkle kart til å orientere seg i nærområdet. Etter 4. Årstrinn

PRAKTISKE OPPLYSNINGER:

- Bruke kart over nærområdene. Bestemme hvilke bærsorter vi er ute etter. Finne fram til områder der vi tror at vi kan finne bær.

UTSTYR: Kart, bærspann med lokk, eventuelt kopp eller ½ liters yoghurtbeger.

ORGANISERING: Elevene plukker bær i hver si lita spann.

AKTISVITET/OPPLEGG/UNDRING:

- Bruk kartet, finn fram til hvor du tror du vil finne bær i ditt nærområde.
- Snakk med eldre om hvor den gode bærmarka har vært/er. Hvordan er terrenget der?
- Kan du følge planten fra blomst til bær? Hvor lang tid tar det før bæra er moden?
- Samtale om bærplukking og bæras betydning i samisk kosthold og økonomi.
- Ulike bærsorter. Hvilke kjenner du? Bruk flora og plantenøkkel som du kan lage selv. (Blåbær, blokkebær, multer, tyttebær, krekling, bringebær, villrips, tågebær (teiebær) rognebær fra tre, einebær fra busk)
- Når og hvor plukkes de?
- Hvor vokser de ulike bærsorter i dag i forhold til tidligere? Er det noen forskjell?
- Kartlegge hvor du finner bær?
- Kan alle plukke bær hvor og når de vil i hele Norge?
- Motivere til bærplukking. Hvorfor plukker vi bær?
- Hva bruker vi bæra til?
- Beskriv smaken på ulike bærsorter. (Sur, søt, besk)
- Oppbevaring av bær.
- Oppskrifter med bær. Finn fram til gamle oppbevaringsmåter, - samiske.

Trollkrem kan lages av flere bærtyper. På bildet er det brukt blåbær. Mest vanlig er det å bruke tyttebær. Se oppskrift på trollkrem og prøv deg fram med den bæra du har til rådighet.

Bruk de ressursene du har, det har vært mottoet på fjellet.

Du finner flere oppskrifter i heftet om samisk mat. Let også på nettet etter gamle samiske og norske oppskrifter. Er det forskjell?

LITTERATUR:

Spiselige bær og planter. Kirsten Winge og Ove Bergersen.
Landbruksforlaget. ISBN 82-529-2876-5
Flora, Tande Lid
IKT

6. Vi lager astahatt

2.-10. årstrinn

MÅL:

Lære å mestre spikking med kniv. Lage tradisjonell samisk bruksgjenstand av naturmaterialet bjørk, selje eller rogn.

Kompetansemål:

Naturfag:

Delta i ulike aktiviteter ute i naturen og fortelle om det som er observert. (etter 2. årstrinn)

Kroppssøving:

Bruke enkle hjelpemidler og bruksredskaper for opphold i naturen. (Etter 4. årstrinn)

Praktisere enkle aktiviteter med røtter i samisk tradisjon. (Etter 7. årstrinn)

Kunst og håndverk:

Planlegge og lage enkle bruksgjenstander. Lage enkle bruksgjenstander gjennom å spikke. (Etter 4. årstrinn)

Lage funksjonelle bruksgjenstander, vurdere kvaliteten på eget handverk (Etter 10. årstrinn)

PRAKTISKE OPPLYSNINGER: Vær sikker på at du har lov til å sage småbusker der du tar ut selje/bjørk/rogn.

UTSTYR:

Sag, kniv, bjørk, rogn eller selje.

AKTIVITET/OPPLEGG:

Finn en grein av bjørk, rogn eller selje, kapp den i passende lengde. Du skal ha stukk med lengde nesten som deg selv. Diameter: ca 3,5-4 cm. Smi av barken, la gjerne noe av barken være igjen slik at du kan lage en personlig inskripsjon.

NB!

Husk at du tenker på hvor du sager ned småbusker som du bruker til astahatt.

BASISKUNNSKAP: Asttahat er det samiske navnet for en stav som man roter i bålet med for å få opp glør. Den kan også brukes til å holde kjelen på og som vandringsstav. Å lage denne er en fin aktivitet rundt leirbålet.

Asttahat eller kjelestikke/ildrake kan vise til lang tradisjon i mønsterbruken. Under reinflytting var og er det vanlig å raste underveis. Det var vanlig å legge igjen en asttahat/ ildrake med navn og dato, slik at neste siida som passerte kunne se hvem som hadde vært der og når de hadde passert. (En fin måte å kommunisere på, en form for brevveksling.) Denne skikken lever enda særlig blant den eldre generasjon. Bruk asttahat som vandringsstav, den tykkeste enden ned mot marka. Staven er god å stø seg på når du vandrer i ulent terreng.

LITTEATUR: Håndbok i duodji. ISBN 978-82-412-0197-4
Karen M.E. Utsi

7. Vi lager flettebånd

2.-10. klassetrinn

MÅL:

Få kunnskap om tradisjonell samisk husflid knyttet til kaffeposen eller som selvstendig aktivitet.

Kompetansemål:

Kunst og håndverk Lage enkle gjenstander gjennom å tvinne og flette. (Etter 2. årstrinn)

Kunst og håndverk: Planlegge og lage enkle bruksgjenstander. (Etter 4. årstrinn)
Lage funksjonelle bruksgjenstander og vurdere kvaliteten på eget håndverk. (etter 10. årstrinn)

Praktiske opplysninger: Flette eller tvinne båndet til å snøre sammen kaffeposen. Aktiviteten kan utføres både inne som forarbeid eller etterarbeid, i lavvoen eller ute.

Utstyr: Garn og saks

Aktivitet/ opplegg:

Velg 2-4 farger ullgarn og tvin disse sammen til ei snor ca 60-70 cm lang.

Flett ei snor med 3 tråder (flerfarget)

Flett ei snor med 4 tråder.

Andre flettemetoder: <http://fag.hia.no/kurs/inf104/inf10413/v-flette.html>.

Alle disse snorene kan brukes til kaffeposen

Vurder vanskelighetsgrad etter årstrinn.

Elevene vurderer eget håndverk.

Sett inn bilde

Litteratur/ressurspersoner:

Håndbok i duodji. ISBN 978-82-412-0197-4

<http://fag.hia.no/kurs/inf104/inf10413/v-flette.html>.

Margrethe Kemi

8. Sennegress

7. årstrinn

MÅL FOR AKTIVITETEN: Finne fram til planten flaskestarr eller sennegress

KOMPETANSEMÅL:

Naturfag:

Fortelle om hvordan noen planter brukes i ulike tradisjoner blant annet den samiske. (Etter 7. årstrinn)

Kroppsøving:

Praktisere enkelte aktiviteter med røtter i samisk tradisjon. (Etter 7. årstrinn)

PRAKTISKE OPPLYSNINGER:

Aktiviteten inngår som en del av et opplegg om samisk kultur og bruk av naturen.

Gå tur for å leite etter sennegress. Kan også være en del av overnattingsopplegget

UTSTYR: Flora, kniv, klubbe, hekle (heakkel)planke med spiker som står opp som buster på børste.

ORGANISERING: Aktivitet som ener seg godt til å jobbe to og to med

AKTIVITET/OPPGAVER/UNDRING:

- Hva er sennegress?
- Hvilken gresstype?
- Hva bruke samene sennegress til?
- Hvor tror du vi finner sennegresset?
- Hvorfor ble og fortsatt brukes sennegress?
- Hvordan kan vi dag gjøre oss nytte av dette?
- Hvordan mener du vi skal tørke og bearbeide dette gresset?
- Skjær sennegress, tørk og bearbeide dette.
- Prøv ut bruken av sennegress til vinteren i skaller eller ladder som du måtte ha.

Når sennegresset er ferdig tørket flettes det sammen som en tykk hårflette.

BASISKUNNSKAP: Sennegress brukes som innlegg i skaller for isolering mot kulde. Samene bruker nesten bare den vanlige flaskestarr som "sennegress". Flaskestarr er en plante med 30-80 cm lange og 2-3,5 mm breie opprette, blågrønne blad. Planten kan gå ut til ca. 0,5 m dyp. Gresstypen sennegress finnes også (*Carex vesicaria*). Denne har gulere bladfarge. Begge plantene vokser på våte steder over hele landet. Beste tid for skjæring av sennegress/flaskestarr er juni til først i september. Fra gammelt av mente de at gresset på denne tida var på sitt mykeste og fyldigste.

Skjær gresset og la det ligge ½ time før du binder det i bunter (som garn dokke) Heng gresset opp på snor et døgn. Nå kan dere gjøre gresset mykt ved å banke det med klubbe mot en stein eller rive det opp på en hele. Heng det så til videre tørking. Når sennegresset er tørt fletter dere det sammen og heng det opp for oppbevaring, det i bør henge kaldt i kjeller eller uthus. Dere kan også oppbevare det i fryseboksen. Dersom "sennegresset" oppbevares for varmt vil det smuldre opp.

LITTERATUR/ ressurspersoner:

Håndbok i duodgi ISBN 978-82-412-0197-4

Karen M. E. Utsi

May Britt Utsi Gaup

Karen Kemi

9. Barneleker

7.årstrinn

MÅL: Barns lek, - se hvordan den er knyttet opp mot læring av voksnes hverdagslige sysler.

Kompetansemål:

Kroppsøving:

Praktisere noen aktiviteter med røtter i samisk tradisjon. Etter 7. Årstrinn

PRAKTISKE OPPLYSNINGER:

- Bruke rolleleiken i lavvo-leiren på overnattingstur. Bruk rolleleiken for å formidle til andre noe av det du har lært.

UTSTYR: Det som passer inn i rolleleken

ORGANISERING: Observer en voksen i arbeid. Lek sammen to og to, tre og tre.

AKTIVITET/OPPLEGG/UNDRING:

- Gå i "fotsprene" til en som veileder i en aktivitet. Lær fra det du observerer.
- Bruk rolleleken til sammen med minst en til for å formidle noe du har lært om lassokasting. Framfør gjerne rollespillet for andre. Diskuter kunnskapen, det bærekraftige, rolle og kjønnsfordelingen i det dere formidler
- Bruk rolleleken sammen med minst en til for å bearbeide noe du har lært i matlaging. Framfør gjerne rollespillet for andre. Diskuter kunnskapen, det bærekraftige, rolle og kjønnsfordelingen i det dere formidler
- Diskuter kunnskapen, det bærekraftige, rolle og kjønnsfordelingen i det dere formidler.

BASISKUNNSKAP:

- Leken til samiske barn har gjennom generasjoner vært sterkt knyttet opp mot det daglige livet i siidaen. Her har barna imitert de voksnes gjøremål, som en rollelek.
- Barna har hente mye av lærdommen sin fra fortellinger og ved å følge de voksne i deres daglige gjøremål. De voksne har gjennom generasjoner fortalt historier til sine barn. Det har vært, eventyr, sagn, myter, fortellinger fra dagliglivet og skremselshistorier.

LITTERATUR/RESSURSPERSONER:

Samisk barneoppdragelse. Asta Balto ISBN 82-417-0826-2

Karen M.E. Utsi og Margrethe og Anders Kemi

10. Garving av skinn

Mål: En del av opplegget rundt reinen

Få kunnskap om hvordan en garver reinskinn, slik at det kan brukes i samisk husflid. Se sammenheng fra råvare til bruksgjenstand. (Fra rein til kaffepose)

Kompetansemål:

Kunst og håndverk: Planlegge og lage enkle bruksgjenstander. Lage enkle bruksgjenstander gjennom å spikke. (Etter 4. årstrinn)
Lage funksjonelle bruksgjenstander, vurdere kvaliteten på eget handverk (Etter 10. årstrinn)

Naturfag: Fortell om hvordan noen plante og dyrearter brukes i ulike tradisjoner, blant annet den samiske. (Etter 7. årstrinn)

Praktiske opplysninger: Reinskinn, tilgang til god vannkilde.

I følge gammel folketro skal slakting og uttak av materiale fra naturen foregå i voksende måne. Selja blir brukt til barking og farging av skinn. Avkok av bark gjør skinnen mykt og fint, det gir jevn farge og god lukt. Til barking brukes gjerne bjørk til store skinn tykke skinn, mens selje oftest brukes til kalver og simler.

Utstyr:

Aktivitet/ opplegg:

Etter at skinnen er flådd må det bløytes godt for å slippe hårene. Skinn som er brukt som liggeunderlag egner seg godt til avhåring. Før var det vanlig å avhåre skinnene ute ved å legge disse i bløtt i småkulper. I dag vaskes ofte skinnsida med vann til satt litt pulver eller Zalo. Dette må gjøres ofte, -over flere dager. Skinnen må ikke tørke, derfor kan det være lurt at det legges i plastsekk. Etter hvert vil hårene slippe.

Tidligere tok en vare på hårene til stopp i puter. Kok opp barkevann. Til små og tynne skinn er det mest vanlig å bruke selje bark til barkinga. Best egnet er bark fra unge trær, og særlig om våren når treet er rik på sevje. Skav av bark til barkinga, kok bark og vann, dette avkjøles til lunket. Ha i salt i vannet (ca 10 liter barkevannvann pr. 50 gram salt). La skinnen ligge et par dager. Kok ny bark og legg skinnen i, gjenta til du har fått god farge. Skrap etter 2. Gang (hudsida) Bruk fjøl/ plankebit. For at skinnen ikke skal ta skade kan en ha et pledd over fjøla og under skinnen. Ytterhinna skrapes nå bort, skinnen er fortsatt vått.

Etter skrapinga tørkes skinnen litt før det gnikkes godt mellom hendene. Tørkes litt til og gnikkes, helt til skinnen er tørt og mykt.

Til smøring brukte de i gamle dager planteoljer, bjørkeblad og løv har fett som er velegnet, men mest vanlig var fiskelever/tran for impregnering. I dag vil ikke folk ha lukta dette gir og det brukes ferdigkjøpte impregneringer ofte av talg. Det kan også brukes kraftig impregnering som brukes til skistøvler.

Her demonstreres det hvordan barkekniven
brukes på et skinn som ikke er avhåret.
Foto: Helga Rudaa

Litteratur: Håndbok i duodji. ISBN 978-82-412-0197-4
Margrethe Kemi og Karen M.E. Utsi

11. Reindrift og beite

MÅL FOR AKTIVITETEN: Bli kjent med noen viktige beitearter for reinen

KOMPETANSEMÅL:

Naturfag:

- Samtale om livssyklusen til noen plante- og dyrearter (etter 4. årstrinn)
- Fortelle om hvordan noen plante-, sopp- og dyrearter brukes i ulike tradisjoner, blant annet den samiske (etter 7. årstrinn)

Samfunnsfag:

- Gjør greie for en aktuell konflikt og drøft framlegg til løsning (etter 7. årstrinn)
- Forklare hvordan mennesker gjør seg nytte av naturgrunnlaget, andre ressurser og teknologi i Norge og andre land i verden (etter 10. årstrinn).
- Drøfte premisser for en bærekraftig utvikling. (etter 10. årstrinn)

PRAKTISKE OPPLYSNINGER:

Reinen lever i et miljø som er preget av store forskjeller i næringstilgang og værforhold mellom ulike årstider. Trass i at dette miljøet er svært krevende for planteetere, greier reinen godt å vokse der, produsere avkom og overleve. Hemmeligheten er en unik kombinasjon av atferdsmønster og fysiologiske egenskaper som reinen har utviklet i løpet av tusener av år i dette mønsteret. Det gjør at reinen kan maksimere opptaket av næring om sommeren og spare på de knappe ressursene om vinteren.

Vi skal i denne oppgaven lære vi bli kjent med hvilke planter reinen spiser, hvor de vokser og til hvilke årstider de blir spist.

UTSTYR:

Flora, notatsaker, lupe,

ORGANISERING/ARBEIDSMÅTER:

Teori – inne.

Praktisk øvelse ute, botanisering.

Etterarbeid – Diskuter resultatene, hvorfor ble det slik det ble.

AKTIVITET/OPPGAVE/UNDRING:

Teori: Gå gjennom oversikten over viktige beitearter for rein (inne). Hvilke arter kjenner elevene fra før? Vis bilder av noen arter.

Praksis: Gå ut og finn så mange arter som mulig som reinen spiser, noter voksested. Hvilken del av planten er det reinen liker best? Finn ut hvilken årstid reinen spiser de ulike artene.

Etterarbeid: Tegn et årshjul med plantene som reinen spiser, for de plantene dere har funnet. Diskuter hvilken årstid som har flest planter representert. Hva betyr det?

Diskutere hva som er årsak til overbeiting. Hvordan kan man unngå det?

BASISKUNNSKAP OG LITTERATUR:

Oversikt over viktige beitearter for rein

Kunnskap om plantearter og deres voksested.

J.Lid og D.T. Lid, Norsk flora, Det norske samlaget.

K. Warenberg, Ö. Danell, E. Gaare og M. Nieminen, Flora i reinbeiteland, Landbruksforlaget.

12. Vi utforsker snøen og ser på vinterbeiteforholdene for rein

MÅL FOR AKTIVITETEN:

Å gi elevene forståelse og kunnskap om snøen og hvilken betydning den har for vinterbeitet. Å gi elevene nysgjerrighet om reindrif og reindriftas skiftende beitebruk gjennom året.

KOMPETANSEMÅL:

Naturfag:

- Samtale om livssyklusen til noen plante- og dyrearter (etter 4.årstrinn)
- Fortelle om hvordan noen plante-, sopp- og dyrearter brukes i ulike tradisjoner, blant annet den samiske (etter 7.årstrinn)

Samfunnsfag:

- Gjøre greie for en aktuell konflikt og drøft framlegg til løsning (etter 7.årstrinn)
- Forklare hvordan mennesker gjør seg nytte av naturgrunnlaget, andre ressurser og teknologi i Norge og andre land i verden (etter 10.årstrinn).
- Drøfte premisser for en bærekraftig utvikling. (etter 10.årstrinn)

PRAKTISKE OPPLYSNINGER:

Undervisningsopplegget deles inn i tre bolker. Først jobbing inne, så ute og så inne igjen.

UTSTYR:

Spade, ramsonde, sondestang, måleband, notatsaker.
Ramsonde er et måleinstrument for å måle hardheten til snøen.

ORGANISERING: Ute organiseres elevene i små grupper.

AKTIVITET/OPPGAVE/UNDRING:

Reflektere over hva vi kan om samer og reindrif fra før. Komme inn på at samene ofte omtales som "de åtte årstiders folk" og hvorfor de gjør det.

Kan elevene lite om samisk reindrif fra før, er det lurt å legge opp til noe undervisning først slik at elevene har en viss bakgrunnskunnskap.

Komme inn på hvordan reinen finner maten om vinteren, og at den er avhengig av gode snøforhold for å ha det godt.

Sammen med elevene stiller vi spørsmål om hvordan reinen finner maten sin om vinteren når det er snø overalt? Hvordan påvirker snøen reinbeitet om vinteren? Hvordan bør snøen være for at det er et godt vinterbeite? Hva spiser reinen om vinteren? Kan skolens nærområde være vinterbeite for reinen?

Uteoppgave – vi måler hardheten til snøen: Det skal gjøres en undersøkelse i et område med og uten beitetrakk (hvis det ikke har gått beitedyr der, kan det være trakk etter mennesker). På hvert av disse områdene skal snødybde og snøens

hardhet måles. Det lages en snøprofil helt ned til bakken hvor snøstrukturen beskrives. Ta minimum 3 prøver på de ulike terrengformene (med og uten tråkk).

I en 1x1 meter rute registreres plantearter så langt det er mulig.

Metode for å måle snøens hardhet (Nellemann, 1998): Det brukes en Ramsonde som består av et metallrør og et lodd. Ut fra hvordan dette røret trenger gjennom snøen får vi et mål på hardheten i snøen. Følgende formel skal brukes:

Snøens hardhet $H_r = ((P_h \times h_{hd} \times n_{hd})/d) + Q$

P_h = loddets vekt (1000 gram)

h_{hd} = lengde på loddets fall (cm) registreres

n_{hd} = antall slag med loddet (registreres)

d = snødybde (cm) registreres

Q = totalvekt (gram) (lodd, loddstav, stangspiss, stang løs kobling)

Inneoppgave:

Beregn snøens hardhet ut i fra målingene som ble gjort ute. Går det an å måle snøens hardhet, og gir det utslag i verdiene om man måler på områder med og uten tråkk? Lag tabell.

Hvilke planeter ble registrert i rutene? Er dette planter som reinen liker? Kan vi si noe om dette er et godt beite for reinen?

Kan vi finne opplysninger om reinens vinterbeite på andre måter?

(Internett, bibliotek, intervjuer reieiere, reindriftsforvaltningen, forskere etc.)

Undersøkelsen kan munne ut i et produkt som skal presenteres for andre. Elevene lager en rapport i powerpoint som presenteres på f.eks foreldrekveld.

BASISKUNNSKAP OG LITTERATUR:

Reindriftnæringen har stor betydning for opprettholdelse og utvikling av levende urfolkssamfunn – slik som det samiske. Reinbeiteområdene hvor det drives samisk reindrift omfatter ca 40 % av Norges landareal, og strekker seg fra Finnmark i nord til Engerdal i Hedmark i sør. Reinen beiter ute hele året, i motsetning til for eksempel sau, geit og kyr. Snøforholdene på vinterbeitet er av stor betydning for hvor godt beitet er, og for hvor mye energi reinen må bruke for å finne plantene under snøen.

Elevene skal gjøre undersøkelser av snøen og sette det i sammenheng med reinens beitemuligheter og kvaliteten for beitet.

Generelt: Læreren må ha kunnskaper om hvordan naturgrunnet og årstiden styrer reindriften. Snøens betydning for vinterbeitet.

Spesielt: Det kreves at læreren setter seg inn i bruk av ramsonde, og hvordan måle snøens hardhet.

De åtte årstidens folk

Holand, Ø. 2003. Reindrift – samisk næring i brytning mellom tradisjon og produksjon. GAN Forlag AS